

HET GROTE
BOERDERIJEN
BOEK

BEN KOOIJ
JUDITH TOEBAST

*Het Grote
Boerderijen Boek
verschijnt in
2013 Jaar van
de Boerderij*

W BOOKS

INHOUD

Woord vooraf	4
Inleiding	6
1 ONDERZOEK EN BRONNEN	12
2 CONSTRUCTIES EN MATERIALEN	30
3 DE NOORDELIJKE HUISGROEP	58
4 DE HALLEHUISGROEP EN LANGGEVEL- BOERDERIJEN	96
5 DE ZUIDWEST-NEDERLANDSE BOERDERIJEN	206
6 DE ZUID-LIMBURGSE BOERDERIJEN	236
7 MODERNE BOERDERIJEN	252
8 DE BOER EN ZIJN WERK	274
9 DE BOERIN EN HAAR WERK	298
10 HET LEVEN OP DE BOERDERIJ	314
11 DE BOERDERIJDIEREN	330
12 BOER ZOEKT KUNST	346
Bijlage: De boer op	380
Colofon	384

KLEURRIJK KLOMPENREK IN STAPHORST jaartal onbekend

RCE - FOTOGRAAF ONBEKEND

WERELDERFGOED BEEMSTER

1683 De Lepelaar 1998
RCE – A.J. VAN DER WAL

1780 Portugal 1998
RCE – A.J. VAN DER WAL

1742 Broedersbouw 1998
RCE – A.J. VAN DER WAL

1864 Hoogelust 1998
RCE – A.J. VAN DER WAL

1869 De Kleine Bijenkorf 1998
RCE – A.J. VAN DER WAL

1850 Boschrijk 1998
RCE – A.J. VAN DER WAL

Droogmakerij De Beemster is in de 17de eeuw tot stand gekomen. De grote droogmakerij van het binnenmeer werd gefinancierd door rijke stedelingen, bijvoorbeeld uit Amsterdam of Alkmaar. Zij deden dat als belegging van hun kapitaal, vanuit de wil om de strijd tegen het water te winnen en uit behoefte aan landbouwgrond. Hiervoor verrees direct na het verkavelen van de vruchtbare kleigronden een reeks grote pachtboerderijen. Hoewel de Noord-Hollandse stolp nog maar kort tevoren ontstaan moet zijn, bleek hier hoe het type al tot volle wasdom was gekomen. De stolpen hebben een sterke verwijzing

naar de stedelijke architectuur, wat te zien is aan de sierlijke gevels met ornamenten. Vaak was er een herenkamer voor de pachtheer, die hier in de zomermaanden verbleef. De pachtboer woonde met zijn gezin achter in de boerderij, waar ook het vee was gestald en de oogst opgeslagen. De Beemster kent een strakke, ordelijke en geometrische structuur. Lange, rechte wegen zijn typisch voor de polder. Binnen de gemeente Beemster liggen nog zo'n 350 stolpen. In 1999 is De Beemster aangewezen als werelderfgoed. De bijzondere inrichting van de droogmakerij werd hierbij genoemd.

[JT]

POORTGEBOUW BIJ EEN BOERDERIJ IN
ACHLUM 1968 Dit poortgebouw uit 1658
hoorde oorspronkelijk bij het stins Groot
Deersum. De stins bestaat niet meer. Op
deze plaats werd in de tweede helft van
de 18de eeuw boerderij Poarte Plaets ge-
bouwd. Om deze boerderij bevindt zich
nog steeds een gracht. Het poortgebouw
vormt de enige toegang tot de boerderij.
De poort verwijst nog naar de adellijke
huisplaats, onder meer door de aanwe-
zigheid van de duivenzolder. Het houden van
duiven was namelijk een 'heerlijk' recht.
In de trapgevel van de poort zijn dui-
vengaten of 'gibbengaten' aangebracht.
Gibben zijn halfwilde duiven. Het poort-
gebouw heeft trapgevels en is aan de bo-
venzijde voorzien van dakpannen. [VZ]

RCE - A.J. VAN DER WAL

DE HALLEHUIS GROEP EN

LANGGEVELBOERDERIJEN

BOERENERF BIJ WINTERSWIJK 2003 Gave erven worden steeds zeldzamer. Gaaf wil zeggen: met de bijgebouwen, de erfinrichting en de inwendige indeling. De verschillende onderdelen op het erf kwamen pas tot stand wanneer daar behoefte aan was. Dit bracht een variatie in ouderdom, vormen en detailleringen met zich mee. Een bijzonder voorbeeld is Erve Boeijink. De boerderij dateert in de kern uit de 18de eeuw. In de late 19de eeuw werd voor de oudere vakwerkgevel een bakstenen gevel geplaatst. Weer later werd de houten geveltop 'versteend' en voorzien van siervensters die twee verdiepingen suggereren. Links naast de boerderij kwamen een vaaltstal en een varkensstal. Boerderij Boeijink is tegenwoordig in gebruik door een zorginstelling.

RCE – A.J. VAN DER WAL

In het gehele midden van Nederland, van de grenzen van Groningen en Friesland tot in Noord-Brabant en Noord-Limburg, komen hallehuisboerderijen voor. Dit type ontstond in de late middeleeuwen. De hoofdopzet bestaat uit een rechthoekig gebouw met voorin het woongedeelte en achter een stenen scheidingsmuur (de brandmuur) het bedrijfs gedeelte. De houten constructie van de boerderij verdeelt het inwendige in drie lange 'beuken'. De meest algemene indeling is die waarbij zich in het midden de deel bevindt, de brede werkruimte waar onder de oogstzolder het graan werd gedorst. De lage en smallere zijbeuken waren bestemd voor het vee en de opslag van materialen en gereedschappen. De bouwkundige constructie bestaat uit een ankerbalkgebint van eiken of grenenhout, waarbij de liggende balk iets verlaagd tussen de staanders met pennen is verankerd. Vanuit deze standaardvorm ontwikkelde zich in verschillende streken een aantal varianten. In het rivierengebied werd het voorhuis dwars uitgebouwd tot een T-vormige plattegrond, die om die reden de benaming T-huisboerderij verwierf. In het Zuid-Hollandse weidegebied waar de kaasmakerij belangrijk werd, bouwde men onder het woongedeelte grote kelders. Zo ontstonden boerderijen met de kenmerkende opkamers. De langgevelboerderijen ten zuiden van de grote rivieren vormen een aparte groep. Ook zij zijn afgeleid van het driebeukige hallehuis. Vanaf de 18de eeuw zijn de boerderijen hier veelal verlengd (over zowel woon- als werk gedeelte) én versmald, zodat een tweebeukig of later zelfs éénbeukig gebouw overbleef. Daarbij werden de verschillende ruimten gaandeweg niet meer naast elkaar maar achter elkaar geplaatst. Omdat de langgevelboerderijen zijn voortgekomen uit de hallehuisgroep en er veel overgangstypen zijn, wordt deze groep bij de hallehuisgroep behandeld.

BOERDERIJ IN MARKELO 2003 Erve Odinc wordt reeds in de 14de eeuw in registers genoemd. De huidige bebouwing is beduidend jonger, maar dateert toch nog uit de 18de en 19de eeuw. Het boerderijcomplex bestaat uit een boerderij met aangebouwde schuur, schuur, stookhok en schaapskooi. Rondom de bebouwing liggen fraaie tuinen. De boerderij heeft zijn agrarische functie verloren en wordt momenteel bewoond. Daarnaast is het mogelijk lodges te huren in één van de schuren.

RCE – A.J. VAN DER WAL

BOERDERIJ IN WIERDEN 2003 Zo te zien lag deze boerderij al niet ideaal. De verhoogd gelegen rondweg om Wierden belette toch behoorlijk het uitzicht. Die rondweg wordt ook steeds intensiever gebruikt, vandaar dat Rijkswaterstaat het plan ontwikkelt om het tracé van de autoweg A35 door te trekken en zo de rondweg te ontlasten. Dit betekent het einde van de boerderij. Het college van burgemeester & wethouders van de gemeente Wierden heeft op 29 juni 2004 besloten het Rijksmonument te slopen. Zowel de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed als de provincie Overijssel hebben een afwijzend advies gegeven. Dat is logisch, want door sloop gaat het monument en alle monumentale waarden verloren. Gezien het grote maatschappelijke belang is het toch noodzakelijk de monumentenvergunning te verlenen waarmee dit rijksmonument gesloopt kan worden. En dat is ook gebeurd. [AH]

RCE – A.J. VAN DER WAL

▲ **BOERDERIJ IN BUNNIK 1962** Melk- en zuivelproductie waren in de omgeving van Bunnik belangrijke takken van landbouw. De werkzaamheden die hiermee te maken hadden, hebben dan ook invloed gehad op de ontwikkeling van het hallehuis in deze omgeving. Het maken van kaas en dergelijke voltrok zich namelijk in het bedrijfsgedeelte, meestal in het eerste gebintvak achter de brandmuur. Het voorhuis, zoals ook bij deze T-boerderij zichtbaar is, had een grote kelder met een daarboven gelegen opkamer. Voor het rietgedekte huis met wolfseinden staan leilinden en ligt de moestuin.

RCE – G. J. DUKKER

▲ **TABAKSSCHUUR IN AMERONGEN 1998** In de eerste helft van de 17de eeuw kwam in het oostelijke gedeelte van de provincie Utrecht de tabaksteelt op. Tot ver in de 18de eeuw was dit in deze streek een belangrijke tak van het landbouwbedrijf. Tabak werd geteeld in kleine beschutte tabakstuinen. De bladeren werden gedroogd in speciale, goed geventileerde schuren. Deze zogenoemde tabaksschuren zijn te herkennen aan een langerekte plattegrond, een zadeldak gedekt met pannen en geteerde houten wanden. De gevels zijn opgebouwd uit een stenen voetmuur met daarboven een horizontale of verticale beplanking, waarin zich ventilatiekleppen bevinden. [VZ]

RCE – A. J. VAN DER WAL

BOERDERIJ IN DE BILT 1968 Boerderij Den Hoek dateert uit de 18de eeuw. De boerderij is in de loop der jaren verschillende keren uitgebreid. De schuur was oorspronkelijk korter maar werd in de tweede helft van de 19de eeuw met één gebintvak verlengd zodat de achtergevels van schuur en boerderij op één lijn kwamen. De achtergevel van de boerderij kent een symmetrische indeling met in het midden de grote deeldeuren. Daarnaast bevinden zich twee vensters in een variant op het 17de-eeuwse 'melkmeisje'. De betonnen bovendorpel is van veel later datum. Oorspronkelijk had de boerderij drie kapbergen wat duidt op een grote (hooi)productie. In het voorhuis bevindt zich een relatief kleine melkkelder waaruit kan worden afgeleid dat de kaasmakerij geen grote plaats innam. Op de foto is de kapberg nog in gebruik. Anno 2013 heeft de boerderij geen agrarische functie meer.

RCE – A.J. VAN DER WAL

BOERDERIJ IN HOENKOOP 1978 Achter- en voorzijde van een boerderij in Hoenkoop. In de achtergevel zijn geen grote deeldeuren aanwezig, maar wel een smalle deur in het midden. Hierachter ligt de voergang. De deuren aan de zijkanten zijn voor de mestgang. Deze boerderij kent in tegenstelling tot veel Gooise boerderijen geen dwarsdeel met deeldeuren in de zijgevel, maar een middenlangsdeel. Boven de deur bevindt zich het hooiluik dat toegang geeft tot de zolder. De kapberg voor de hooiopslag is inmiddels verdwenen. Links tegen de gevel is de plee.

Voorgevels van boerderijen in dit gebied werden vaak rijker uitgevoerd dan de overige gevels, wat aan deze boerderij duidelijk zichtbaar is. De voorgevel is voorzien van pleisterwerk met een blokverband. De boeiboorden zijn rijk gedetailleerd. Op de steen tussen de twee bovenste vensters staat: 't Huis in de Ambacht-heerlijkheid Honkoop 1846'. Links van het linker venster staat op een ingemetselde steen: 'Eerste steen S. Cambier van Nooten oud 7 jaar 10 juni 1846'.

RCE – A.H.C. SCHOLLEN

⬆️ **VAKWERKBOERDERIJ IN EPEN 1962** Er zijn bij restauraties aanwijzingen gevonden dat de vakwerkwanden doorgaans niet afgewerkt waren, maar dat deze ongeschilderd bleven. Bij deze vakwerkboerderij is duidelijk het verschil zichtbaar tussen het onbewerkte vakwerk en het zwart geschilderde vakwerk. Door de houten balken van het vakwerk zwart te schilderen valt het veel meer op. Inmiddels is dit het beeld dat we kennen van de Limburgse vakwerkboerderijen.

RCE – SHBO

⬆️ **VAKWERKBOERDERIJEN IN MHEER jaartal onbekend** Een voorbeeld van een kleine, in de kern uit de tweede helft van de 18de eeuw stammende boerderij die in meerdere fasen zijn huidige uiterlijk heeft gekregen, op de achtergrond. Het boerderijtje vooraan dateert uit de 19de eeuw. Een doorlopende ontwikkeling is representatief voor bijna alle boerderijen. Door het steeds aanpassen van een boerderij aan de veranderde eisen van bedrijfsvoering en wooncomfort is vrijwel elke generatie ertoe gedwongen om de boerderij te verbouwen.

RCE

➤ **BOERDERIJ IN MAMELIS 1982/jaartal onbekend** Door het steeds uitbreiden en verbouwen van de bebouwing ontstaan schilderachtige ensembles. Hoeve Mamelis is hier een goed voorbeeld van. Beide foto's laten aan de hand van de verschillende materialen zien dat het complex in meerdere fasen zijn huidige omvang heeft bereikt. De grote hoeve Mamelis wordt reeds in 1392 genoemd. De oudste delen van de huidige boerderij zullen nog uit de late middeleeuwen stammen. De huidige verschijningsvorm is echter het gevolg van de vele verbouwingen, die met name vanaf de 17de eeuw hebben plaatsgevonden. De poortdoorgang en de vensters zijn in hardsteen uitgevoerd, hetgeen in Limburg veel voorkomt. De hardsteen kon relatief eenvoudig over de Maas vanuit Luik worden aangevoerd.

RCE – L.M. TANGEL / E.A. CANNEMAN

◀ **OUD EN NIEUW ca. 1955** In de jaren vijftig werden de Gelderse komgronden proeven genomen om de productiviteit van de landbouw te verbeteren. Op de foto wordt grasland doorgezaaid in het kader van een graslandverbeteringsplan. De boer lijkt een vooruitstrevend mens te zijn die nieuwe techniek wil inzetten in de bedrijfsprocessen.

GELDERS ARCHIEF

◀ **GRAS INKUILEN ca. 1960** Landbouwtentoonstellingen en landbouwdemonstraties zijn bij uitstek gelegenheden waarbij boeren kennis maken met innovaties. Op deze foto, gemaakt tijdens een demonstratie, bekijken de aanwezige boeren nauwgezet de methode grasinkuilen volgens Hardeland.

WATERLANDS ARCHIEF – J. MOLENAAR

▲ **EENDENFOKKERIJ 1951** Deze medewerker van een eendenfokkerij in Harderwijk verzamelt eieren. De eieren gaan naar de broedmachine. Naast deze fokkerij zijn er in ons land vergelijkbare bedrijven voor kippen, ganzen, kalkoenen.

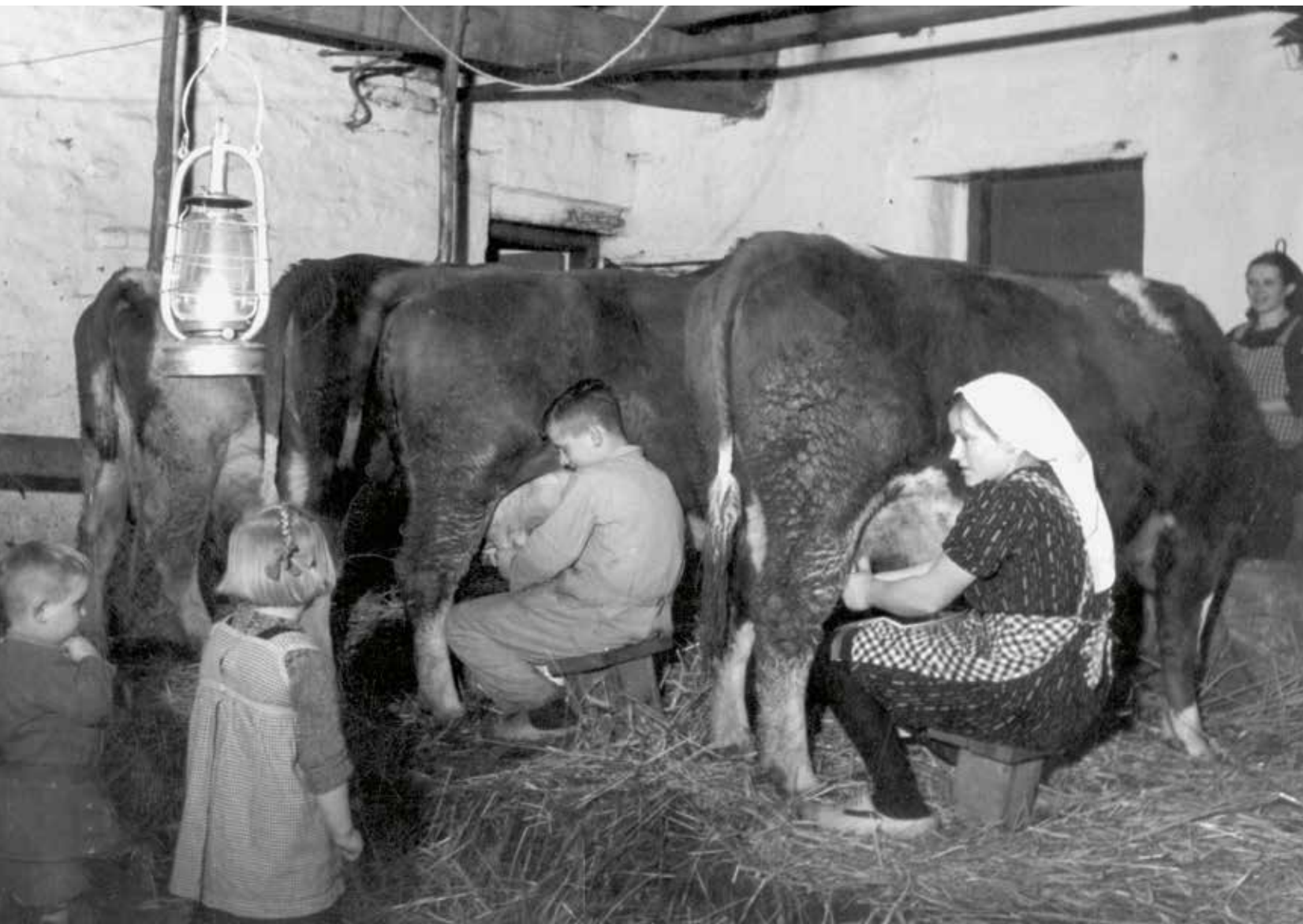
SPAARNESTAD PHOTO – W.P. V.D. HOEF

▲ **PREHISTORISCHE PLOEGKRASSEN UIT DE BRONSTIJD IN HET OUDE STRANDWALLENLANDSCHAP BIJ HEILOO jaartal onbekend** Soms komen bij opgravingen sporen van het werk van boeren uit een ver verleden te voorschijn. Vooral in situaties waar het oude maaiveld snel is afgedekt, bijvoorbeeld door duinzand of een middeleeuwse akkerlaag. Een sprekend voorbeeld zijn de krassen van het eergetouw of de haakploeg. Deze ploeg is vanaf ca. 2900 voor Chr. gebruikt om de grond los te woelen. Voor een goede bewerking van de bodem moet hiermee in twee haakse richtingen, kruislings, worden geploegd. Vóór die tijd werden akkers met een hak bewerkt. Na de Romeinse tijd werd het eergetouw vervangen door de keerploeg, die de grond ook daadwerkelijk omkeert.

Naast sporen wordt in spaarzame gevallen ook gereedschap teruggevonden. Van deze werktuigen resteert vaak alleen nog het ijzer; de houten stelen zijn vergaan. Voorbeelden hiervan zijn twee- of drietandige vorken, hakken en spaden.

Onder de middeleeuwse plaggendecken worden met regelmaat halveaanvormige sporen herkend, vaak in rijen. De hoeveelheid geeft aan dat de middeleeuwse boeren urenlang de aarde op hun akkers met spades hebben omgezet. [TG/LT]

AAC/UVA – SILKE LANGE

JONG GELEERD 1957 Veel boerenbedrijven zijn gezinsbedrijven, dat wil zeggen dat in het bedrijf alle gezinsleden voor zover zij dat kunnen meehelpten. Vroeger zag je vaker dan tegenwoordig ook de oude generatie op het bedrijf meehelpten. Tegelijkertijd leerden zij de jongeren gaandeweg het werk op de boerderij. Kinderen groeiden als vanzelf in het bedrijf. Zij leerden om te gaan met de dieren, met de machines en met de gewassen op het land. Alles werd hen gaandeweg zo vertrouwd dat het starten van een eigen bedrijf dicht bij lag. De bijgaande foto uit 1957 toont een boerderij in Doornspijk, waar een moeder met kinderen melkbussen wegbrengt.

SPAARNESTAD PHOTO – W.A.G.M. BERGMANS

STORMLAMP IN DE STAL jaartal onbekend De meeste koeien worden twee keer per dag gemolken. Het melken start doorgaans 's ochtends rond een uur of zes. De tweede keer 's avonds ook weer rond zes uur. De boer werd bij het melken vaak bijgestaan door zijn vrouw. Op de foto is dat goed te zien. Toen er nog geen elektriciteit was voor licht in de stal, bracht een olielamp 's winters uitkomst. De kinderen kijken aandachtig wat vader en moeder doen. Hier geldt overduidelijk: jong geleerd, oud gedaan. De meeste boeren hadden een melkwagen of doorloopstal die ze 's zomers in het weiland bij de koeien plaatsten.

's Winters stonden de dieren op stal en werden de koeien dus binnen gemolken. Vroeger werden koeien altijd met de hand gemolken, maar vanaf het midden van de 20ste eeuw hebben de melkmachines langzaam het handwerk verdrongen. Bij de eerste melkmachines werd er een emmer met zuignappen onder de koe gehangen, waarna de zuignappen de melk uit het uier trokken. Bij de modernste bedrijven doen tegenwoordig melkrobots het werk.

SPAARNESTAD PHOTO – W. VAN DER RANDEN Z.J.

BOERIN AAN HET MELKEN jaartal onbekend Zomaar een boerin ergens in de Achterhoek aan het melken. Tot de tijd dat er nog geen melkmachines waren, werd uitsluitend met de hand gemolken. Een ieder die kon melken hielp mee, want het kost een hoop tijd om een hele reeks koeien te melken. De ene boer ging met zijn hulp naar de wei om daar de koeien te melken, de andere boer dreef zijn koeien naar de boerderij om daar het werk te verrichten. Ook na de invoering van de melkmachines bleef dit verschil in uitvoering bestaan. Zo te zien, wordt deze gewillige koe in de wei gemolken; minder gewillige koeien werden op een of andere wijze vast gezet zodat ze niet konden weglopen.

ERFGOEDCENTRUM ACHTERHOEK EN LIEMERS